

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعیات
پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

دولت جمهوري اسلامي افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
ریاست پوهنتون های خصوصی

وسطیت و اعتدال در قرآنکریم

رساله ماستری

محصل: فیض محمد "فایز"

استاد رهنما: دکتور مصباح الله عبدالباقي

سال: ۱۳۹۷ هـ.ش - ۱۴۴۰ هـ.ق

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعیات
پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

دولت جمهوری اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
ریاست پوهنتون های خصوصی

وسطیت و اعتدال در قرآن کریم

رساله ماستری

محصل: فیض محمد "فایز"
استاذ رهنما: دکتور مصباح الله عبدالباقي

سال: 1397 هـ ش- 1440

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دبپارتمنت تفسیر و حدیث

بورد ماستری

تصدیق نامه

محترم فیض محمد ولد عبد الحکیم ID نمبر Sh-mst-95-165 محصل دور دوم تفسیر و حدیث از رساله ماستری خویش زیر عنوان: وسطیت و اعتدال در قرآن کرم به روز سه شنبه تاریخ ۱۳۹۸/۲/۳ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس بررسی هیأت تحکیم مستحق ۹۶ (نمره به عدد) نوروشش (نمره به حروف) گردید، موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیأت تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	دکتور اصحاب الله اواب	عضو هیأت	
۲	استاد محمد نعیم جلیلی	عضو هیأت	
۳	دکتور مصباح الله عبد الباقي	استاد رهنا و رئیس جلسه	

..... معاون علمی

..... امر بورد ماستری

خلاصه

این رساله که محتوی یک مقدمه سه فصل و یک خاتمه است در رابطه به وسطیت و اعتدال در قرآن کریم تحریر و ترتیب شده است اجمال موضوعات این رساله قرار ذیل است :

فصل اول درباره اساسات فهم وسطیت و اعتدال است ، و این فصل در دو مبحث تنظیم شده است . مبحث اول مرکب از چهار مطلب است که در این مطالب بالترتیب ، وسطیت و استعمالات آن در قرآن کریم ، اعتدال و استعمالات آن در قرآن کریم ، الفاظ مترادف وسطیت مانند : عدل ، مقتصد ، میزان و قسطاس ، صراط مستقیم و استعمالات آن ، اقوال مفسرین در تفسیر صراط مستقیم و بلاخره رابطه وسطیت و صراط مستقیم بحث و تحقیق میگردد .

در مبحث دوم الفاظ متضاد وسطیت و اعتدال در قرآن کریم بحث میگردد ، و این مبحث دارای دو مطلب است : مطلب اول در رابطه به غلو و افراط ، و اقسام غلو و افراط است ، و در مطلب دوم تفریط ، اقسام و انواع تفریط بحث میگردد .

فصل دوم این رساله که در حقیقت مغز و هسته مرکزی رساله را تشکیل می دهد ، در رابطه به روش ها و اسالیب وسطیت در قرآن کریم است . و این فصل در چهار مبحث تنظیم گردیده است . عنوان مبحث اول وسطیت در اعتقاد است ، باز این مبحث در چهار مطلب ترتیب گردیده ، مطلب اول در تعریف اعتقاد ، مطلب دوم در اقسام اعتقاد ، مطلب سوم در مظاهر و جوانب وسطیت در اعتقاد ، مطلب چهارم وسطیت قرآن در جهان بینی و تصور اسلامی است . در این مبحث علاوه بر مطالب گذشته مقارنه ادیان در اعتقادات و اینچنین مقارنه ادیان در جهان بینی و تصور ؛ نیز با امانت علمی و دقت لازم بحث میگردد . وسطیت در تشریح و احکام تکلیفی در مبحث دوم فصل سوم است . باز این مبحث در پنج مطلب ترتیب داده شده است .

مطلب اول در تعریف تشریح و تکلیف و ورود مشتقات این دو لفظ در قرآن کریم و معانی آنها است . مطلب دوم درباره بیان روشها و اسالیب وسطیت قرآن در تشریح و تکلیف و بیان آیاتی است که دلالت بر تخفیف و تیسیر میکند .

در مطلب سوم بیان وسطیت قرآن در تشریح و تکلیف است ، در این مطلب مقارنه ادیان در بعض احکام تشریحی ؛ نیز بحث میگردد . مطلب چهارم در بیان وسطیت در کسب مال و انفاق است . این مطلب در دو بخش بحث گردیده : بخش اول وسطیت در کسب مال ، بخش دوم وسطیت در انفاق و مصرف مال است ، علاوه بر آن زیاده روی و مغالات در محبت و جمع مال و اینچنین زیاده روی و مغالات در مصرف و بذل مال ؛ نیز در این مطلب جای داده شده است . و در اخیر این مطلب آیاتی ذکر می شود که دلالت بر وسطیت و اعتدال در انفاق و مصرف مال نموده و به آن صراحت کامل دارد .

در مطلب اخیر و پنجم مبحث دوم فصل دوم ، بیان وسطیت در جهاد و قتال است . در این مطلب انسانها در قدیم و جدید به سه دسته تقسیم گردیده است که بعضی از نمونه های آنها را از امتان گذشته و نیز از

این امت و حالات آنها را قبل از شرعیت قتال و بعد از شرعیت قتال ذکر نمودم علاوه بر آن جنبه ها و عواقب تفریط و ترک جهاد را بحث و در اخیر با یک نتیجه گیری کوتاه بحث را خلاصه کرده ام. مبحث سوم دارای پنج مطلب است، درمطلب اول تعریف عبادت، درمطلب دوم حقیقت عبادت درمطلب سوم افراط و تفریط در عبادت، درمطلب چهارم روشها و اسالیب قرآن در بیان عبادت، و درمطلب اخیر و پنجم دلایل وسطیت و اعتدال عبادت در اسلام و اینچنین بیان انواع عبادت در ادیان گذشته و مقارنه آنها با عبادت در اسلام، بحث و مناقشه می‌گردد و در اخیر ارکان و اساسات عبادت در اسلام توأم با دلایل وسطیت آن توضیح داده می‌شود.

مبحث چهارم فصل دوم، وسطیت قرآن در اخلاق است. و این مبحث دارای سه مطلب است. درمطلب اول تعریف اخلاق با در نظر داشت مفاهیم اخلاقی، تحلیل و تفسیر می‌گردد. درمطلب دوم مصادر اخلاقی، ارکان و اساسات فضائل اخلاقی در قرآن کریم و بیان همه شمول و فراگیر بودن اخلاق در اسلام است. درمطلب سوم وسطیت اخلاق اسلامی در قرآن کریم و بیان اینکه قرآن در توصیه های اخلاقیش طاقت متوسط و توان اکثریت بشر را مراعات نموده است.

فصل سوم این رساله درباره مظاهر و نتایج وسطیت در قرآن کریم است، و این فصل مرکب از دو مبحث می‌باشد. مبحث اول که در رابطه به خیریت امت است، در دو مطلب تلخیص شده است، درمطلب اول تفسیر و تحلیل آیه *كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ...* است. درمطلب دوم وجوه و دلایل خیریت امت بحث گردیده است، اما در مبحث دوم یسر و رفع حرج که یکی از مظاهر خیریت امت است بحث می‌گردد، و این مبحث در سه مطلب تلخیص و ترتیب داده شده است. درمطلب اول تعریف یسر و رفع حرج از امهات کتب تفسیر و کتب لغت، و درمطلب دوم دلایل یسر و دلایل رفع حرج و اینچنین چگونگی رفع حرج و مفهوم آن تحقیق می‌گردد. مطلب سوم در رابطه به آن عده دلایل است که تکلیف فوق از طاقت و استعداد بشر را مرفوع سماحت و سهولت اسلام را نشان میدهد.

و در اخیر رساله خاتمه است که محتوی دوی بخش می‌باشد: خلاصه کل بحث، پیشنهادات و نتیجه گیری

وصلی الله وسلم علی سیدنا محمد و علی آله و صحبه وسلم

فیض محمد " فائز " کابل افغانستان / تاریخ : 27 / 6 / 1397

فهرست عناوین

عناوین

صفحات

Error! Bookmark not defined. مقدمه

فصل اول

اساسات فهم وسطیت و اعتدال در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. مبحث اول: وسطیت و مترادفات آن در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. مطلب اول: وسطیت و استعمالات آن در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. اجمال معانی کلمه (وسط):

Error! Bookmark not defined. بعض مشتقات کلمه (وسط):

Error! Bookmark not defined. معنای اصطلاحی (وسطیت):

Error! Bookmark not defined. استعمالات وسطیت در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. مطلب دوم: اعتدال و استعمالات آن در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. اعتدال در اصطلاح:

Error! Bookmark not defined. استعمالات ماده: ع – د – ل (عدل) در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. مطلب سوم: مترادفات (وسطیت) در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. مطلب چهارم: صراط مستقیم و استعمالات آن در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. مفهوم (صراط مستقیم):

Error! Bookmark not defined. استعمالات (صراط مستقیم) در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. اقوال مفسرین در تفسیر (صراط مستقیم)

Error! Bookmark not defined. رابطه وسطیت و (صراط مستقیم)

Error! Bookmark not defined. مبحث دوم: الفاظ متضاد وسطیت و اعتدال در قرآن کریم

Error! Bookmark not defined. مطلب اول: غلو و افراط

Error! Bookmark not defined. الفاظ که به نحو باغلو پیوند دارد:

Error! Bookmark not defined. مفهوم (غلو) در شرع:

Error! Bookmark not defined. حقیقت (غلو):

Error! Bookmark not defined. لفظ (غلو) در قرآن کریم:

Error! Bookmark not defined. در احادیث از (غلو) به تنطع و تشدد؛ نیز تعبیر شده است:

Error! Bookmark not defined. فرق بین (غلو و افراط):

اقسام (غلو و افراط)..... Error! Bookmark not defined.
عیوب و آفات که لازمه غلو در دین است:..... Error! Bookmark not defined.
مطلب دوم: (تفریط)..... Error! Bookmark not defined.
موارد استعمال ماده (فرط) در قرآن کریم و معانی آن :..... Error! Bookmark not defined.
اقسام تفریط..... Error! Bookmark not defined.

فصل دوم

روش ها و اسالیب (وسطیت) در قرآن کریم

مبحث اول وسطیت در اعتقاد..... Error! Bookmark not defined.
مطلب اول: تعریف اعتقاد..... Error! Bookmark not defined.
مطلب دوم: اقسام اعتقاد..... Error! Bookmark not defined.
نوع اول: عقیده سالم و درست..... Error! Bookmark not defined.
نوع دوم: عقیده فاسد و نادرست..... Error! Bookmark not defined.
مطلب سوم: مظاهر وسطیت در اعتقاد..... Error! Bookmark not defined.
مظاهر وسطیت اعتقاد در ارکان خمسه..... Error! Bookmark not defined.
اما موقف یهود در اعتقاد به الله:..... Error! Bookmark not defined.
موقف نصاری در اعتقاد به الله..... Error! Bookmark not defined.
موقف فلاسفه در رابطه به الله..... Error! Bookmark not defined.
موقف مسلمین در اعتقاد به الله..... Error! Bookmark not defined.
وسطیت اعتقاد در ایمان به ملائکه..... Error! Bookmark not defined.
اما عقیده یهود درباره ملائکه:..... Error! Bookmark not defined.
عقیده فلاسفه در رابطه به ملائکه..... Error! Bookmark not defined.
عقیده مسلمین در رابطه به ملائکه..... Error! Bookmark not defined.
وسطیت اعتقاد اسلامی در رابطه به کتب سماوی:..... Error! Bookmark not defined.
وسطیت اسلام در اعتقاد به انبیاء – علیهم السلام:..... Error! Bookmark not defined.
موقف اهل کتاب در رابطه به انبیاء – علیهم السلام :..... Error! Bookmark not defined.
موقف نصاری در برابر انبیاء علیهم السلام:..... Error! Bookmark not defined.
موقف اعتدالی قرآن در رابطه به انبیاء:..... Error! Bookmark not defined.
وسطیت اعتقاد در رابطه به روز آخرت:..... Error! Bookmark not defined.
فلاسفه و روز آخرت:..... Error! Bookmark not defined.
مطلب چهارم: وسطیت اسلام در تصور و جهان بینی..... Error! Bookmark not defined.
خلاصه و رؤوس مطالب جهان بینی اسلامی از نظر قرآن:..... Error! Bookmark not defined.

مبحث دوم: وسطیت در تشریح و تکلیف **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: تعریف تشریح و تکلیف **Error! Bookmark not defined.**

فرق بین تشریح سماوی و قوانین وضعی: **Error! Bookmark not defined.**

بخش دوم: تعریف تکلیف **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: روش وسطیت قرآن در تشریح و تکلیف **Error! Bookmark not defined.**

أ – روش اول: آیات دال بر نفی حرج از دین به طور عام **Error! Bookmark not defined.**

ب - روش دوم: آیات دال بر نفی حرج از گروه خاص و یا در موضوع خاص **Error! Bookmark not defined.**

not defined.

مطلب سوم: دلایل وسطیت در تشریح و تکلیف **Error! Bookmark not defined.**

دلیل اول وسطیت قرآن در تعدد ازواج: **Error! Bookmark not defined.**

دلیل دوم: وسطیت قرآن در طرق انحلال نکاح **Error! Bookmark not defined.**

وسطیت قرآن در یمین و کفاره آن **Error! Bookmark not defined.**

مطلب چهارم: وسطیت قرآن در کسب مال و انفاق **Error! Bookmark not defined.**

بخش اول: نکوهش زیاده روی در جمع و محبت مال **Error! Bookmark not defined.**

بخش دوم: اسلام باجمع مال ضدیت و مخالفت ندارد **Error! Bookmark not defined.**

بخش سوم: آیاتی که از کسب حرام منع میکند **Error! Bookmark not defined.**

مطلب پنجم: وسطیت در جهاد و قتال **Error! Bookmark not defined.**

انسانها در قدیم و جدید در رابطه به جهاد سه گروه اند: **Error! Bookmark not defined.**

نمونه های از گروه اول در قرآن کریم: **Error! Bookmark not defined.**

وسطیت قرآن در تعامل و نیکی با کفار: **Error! Bookmark not defined.**

مطلب ششم: وسطیت در شهادت و حکم **Error! Bookmark not defined.**

موضوع اول: وسطیت امت **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: شهادت امت بر همه مردم در قیامت **Error! Bookmark not defined.**

فرق بین عدل و قسط: **Error! Bookmark not defined.**

مقارنه بین آیت سوره المائده والانعام: **Error! Bookmark not defined.**

دلیل تطبیقی وسطیت در حکم و شهادت: **Error! Bookmark not defined.**

مظاهر عدل از خلال قصه: **Error! Bookmark not defined.**

دلیل تطبیقی وسطیت در اخذ انتقام و قصاص: **Error! Bookmark not defined.**

مبحث سوم: وسطیت در عبادت **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: تعریف عبادت **Error! Bookmark not defined.**

- مطلب دوم: حقیقت عبادت در قرآن کریم. Error! Bookmark not defined.
- مطلب سوم: افراط و تفریط در عبادت. Error! Bookmark not defined.
- یهود در عبادت اهل تفریط اند: Error! Bookmark not defined.
- نصاری در عبادت اهل افراط اند: Error! Bookmark not defined.
- مطلب چهارم: روش قرآن در عبادت. Error! Bookmark not defined.
- مطلب پنجم: دلائل (وسطیت) عبادت در قرآن کریم. Error! Bookmark not defined.
- روش تفریط و دوری از تعبد: Error! Bookmark not defined.
- روش دوم: افراط شدید در روحانیات و زیاده روی در آن. Error! Bookmark not defined.
- بیان وسطیت در عبادت و سابقه تاریخی آن: Error! Bookmark not defined.
- مقارنه عبادات در ادیان مختلف. Error! Bookmark not defined.
- اساسات و ارکان عبادت در اسلام. Error! Bookmark not defined.
- مبحث چهارم: وسطیت قرآن در اخلاق. Error! Bookmark not defined.
- مطلب اول: تعریف اخلاق. Error! Bookmark not defined.
- مطلب دوم: مصادر اخلاق. Error! Bookmark not defined.
- اجمال اساسات فضائل اخلاقی در قرآن کریم: Error! Bookmark not defined.
- اخلاق در اسلام تنها به امر و نهی متکی نیست: Error! Bookmark not defined.
- فضائل اخلاقی در قرآن کریم همه شمول است: Error! Bookmark not defined.
- نمونه های روش قرآن کریم در بیان اخلاق: Error! Bookmark not defined.
- مطلب سوم: وسطیت اخلاق اسلامی در قرآن کریم. Error! Bookmark not defined.
- فطرت انسانی از نظر قرآن: Error! Bookmark not defined.

فصل سوم

مظاهر و نتایج وسطیت در قرآن کریم

- مبحث اول: خیریت امت. Error! Bookmark not defined.
- مطلب اول: تفسیر آیت (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ...) Error! Bookmark not defined.
- مطلب دوم: مظاهر خیریت امت. Error! Bookmark not defined.
- وجوه و دلائل خیریت امت: Error! Bookmark not defined.
- مبحث دوم: یسر و رفع حرج. Error! Bookmark not defined.
- مطلب اول: تعریف یسر و رفع حرج. Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: دلایل یسرورفع حرج.....**Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: دلایل عدم تکلیف فوق یسر و طاقت.....**Error! Bookmark not defined.**

ا- اسلوب نفی تکلیف به طور عام:.....**Error! Bookmark not defined.**

ب - اسلوب نفی تکلیف در ضمن احکام خاص:.....**Error! Bookmark not defined.**

(ج) - اسلوب دعاء.....**Error! Bookmark not defined.**

خاتمه.....**Error! Bookmark not defined.**

نتائج..... 12

پیشنهادات..... 13

فهرست آیات.....**Error! Bookmark not defined.**

فهرست احادیث.....**Error! Bookmark not defined.**

فهرست اعلام.....**Error! Bookmark not defined.**

منابع و مصادر.....**Error! Bookmark not defined.**

نتائج

و از خلال مباحث و مطالب که در این رساله داشتیم، به این نتیجه رسیدیم که وسطیت و اعتدال، روش زندگی و تشریح کامل در اسلام است، و هیچ گونه تجزیه و تفریق را نمی پذیرد، و اینچنین دلائل وسطیت تنها در آیاتی خلاصه نمیشود که لفظ (وسط) و یا مشتقات آن در قرآن کریم ذکر شده باشد، بلکه دلائل وسطیت در قرآن کریم عام تر و فراگیرتر از آن چیزی است که قبلاً تصور میکردم. و مهم ترین نتایج علمی که از خلال این تحقیق و پژوهش علمی به آن دست یافتیم میتوان در ارقام ذیل خلاصه کرد:

(أ)- یکی از مهم ترین اسباب پیدایش گروه‌ها و جماعت‌های افراطی و زیاده رو که منسوب به جریانهای اسلامی اند، جهل آنها به حقیقت و وسطیت، حتی در برخ موارد غلط فهمی آنها در مکانت و جایگاه اسلام و تفسیر نادرست آنها است از نصوص قرآن و سنت.

(ب)- شاخص ترین اسباب قبول عوام القاب و اوصاف را که دشمنان اسلام در رابطه به دعوتگران راستین و یا سازمانهای اسلامی و حرکت های آزادی بخش مثل: افراطی، تندرو، دهشت گرد و... و پذیرش و قبولیت این مقوله ها در میان اکثریت مردم از نظر من ناشی از دو چیز است:

1- جهل به معنای حقیقی وسطیت اسلام و شریعت، و تصور اینکه وسطیت که قرآن به آن دلالت و دستور میدهد، بمعنای تساهل و تنازل از برخی امور دین و اتباع شهوات و امیال نفس است؛ از این جهت آنها این فهم غلط و برداشت سقیم شان را معیار تردید دعوت گران راستین و علمای منصف قرار داده و توصیف کردند آنها را به اوصاف و القاب که آنها از آن اوصاف و القاب مبرا و دوراند.

2- سبب دوم که شاید مهم تر از اول باشد، عدم به کارگیری روش درست دعوت و اصلاح از جانب برخی دعوتگران و یاسازمانها و حرکت‌های اسلامی است که خلل و ضعف آنها در تفهیم و تطبیق وسطیت و اعتدال اسلامی، دشمنان اسلام را فرصت میدهد که بعض خطاها و اشتباهات اسلوبی آن ها را بر رخ مردم کشیده و در راستائی اقناع اذهان عوام و نا آگاهان از دین، در سدد تبلیغات سوء علیه دعوتگران و علمای راستین و تلبیس تهمت های ناروا به گروه‌ها و جماعت‌های دعوتی و مصلح برخیزند.

(ج) - از نظر من شناخت وسطیت و اعتدال در اسلام و تطبیق عملی آن یک ضرورت میرم جامعه اسلامی و خصوصاً نسل جوان و تحصیل کرده مردم افغانستان است. و این کار بدون تلاش و زحمت خستگی ناپذیر و قربانی بی دریغ علماء نه ممکن است و نه آسان.

و مشکلات امت اسلامی در زمان معاصر علاوه از نبود منهج درست تعلیمی و تحصیلی در مدارس و دانشگاه‌ها، از نظر من ناشی است از برداشتهای تند و مخالف با روحیه اسلام از یک طرف، و از فکر و اندیشه تفریطی که متأسفانه عده از آن تعبیر به وسطیت می کنند از طرف دیگر می باشد.

پیشنهادات

اینکه چگونه از این معضل خارج شویم؟ و چگونه راهای عملی و سازنده با هر نوع افراط و تفریط را دریابیم؟ من موارد ذیل را در راستائی مبارزه فکری با ایده ها و افکار نامیمون افراطیت و تفریطیت پیشنهاد و تطبیق این موارد را مفید و حیاتی میدانم:

1- علماء و استاذان چیزفهم دانشگاهها از طریق زحمات علمی و نشر رسائل و بروشیرها، با زبان های مختلف ملی و بین المللی، باید تمام وسع و توان خود را مبذول نمایند که مفهوم وسطیت در اسلام طبق آنچه که هست برای مردم برسد، و من فکر میکنم که حق این موضوع با در نظر داشت جو حاکم دنیای معاصر، هنوز ادا نشده و جوانب مهمی در باب وسطیت و اعتدال است که ضرورت به بحث و تحقیق همه جانبه و ابلاغ آن به مردم دارد.

2- برگذاری کنفرانسها، سیمینارها و حلقات دعوتی پیرامون اهمیت وسطیت و اعتدال در اسلام و حقیقت آن، و بیان اثرات ایجابی وسطیت در حیات مسلمین؛ نیز مفید خواهد بود، با ملاحظه اینکه تدویر چنین کنفرانسها و سیمینارها از طرف حکومتها ی فعلی کشورهای اسلامی چندان مؤثر نیست؛ زیرا اکثرأ حکومتها از این وسائل و مسائل استفاده ایزاری میکنند و صرف از آن در راستائی تحکیم پایه های قدرت و حاکمیت خودکامه خود استفاده می نمایند.

3- فعالیت های علمی واقعی، برای تعمیم فکر وسطیت و اعتدال از جانب علماء، طلاب علم، محصلین دانشگاهها، و دعوتگران، فرصت بسیار خوب خواهد بود، تا مردم از مفهوم وسطیت و اعتدال در اسلام برداشت درست نموده و خلای فکری موجود در میان مردم - که زمینه رشد جریانهای منحرف را مهیا ساخته است- پرشود.

4- تربیت نسل جوان اعم از شاگردان مدارس و مکاتب و خصوصاً محصلین دانشگاهها با روش عملی که از این طریق خلل های موجود در محیط جوامع اسلامی برداشته شود افراط باشد و یا تفریط.

5- سخن اخیر اینکه در فهم وسطیت و اعتدال و اینچنین در بکارگیری آن، عده قابل ملاحظه جماعتیهای اسلامی و دعوتگران معاصر دچار اشتباه هستند، دیده میشود خشک و تر، خوب و خراب را یکجا کردند عده بادشمنان اسلام به نام مصلحت و حکمت تنازل کردند و در حقیقت (ولاء و براء) به بهانه تالیف قلوب و دعوت الی الله کاستی های دارند، و عده دیگر با برخی ظالمین، نهادهای فاسد، مؤسسات و سازمانهای مشبوه منحرف به بهانه دفع شر و جلوگیری از فتنه مجارات و همسوئی میکنند.

از این جهت ضرور و لازم میدانم که مفهوم حقیقی وسطیت از چیزهای که بر آن برچسپ زده شده است، تصفیه گردد و در شناخت وسطیت تنها از مصادر اصلی اسلام یعنی قرآن و سنت، آنهم با روش فهم سلف و علمای امت استفاده شود؛ زیرا آخر امت تنها به چیزهای قابل اصلاح است که اول امت به آن اصلاح شده بود.

و آخر دعوانا ان الحمد لله - رب العالمین - و صلی الله وسلم علی سیدنا محمد و علی آله و صحبه وسلم تسلیماً.

مصادر و منابع

فهرست منابع و مصادر بجز قرآن كريم همه از اسم مشهور به اساس حروف الفباء تنظيم گرديده است.
قرآن كريم

1. ابن ابى شيبه، أبو بكر، عبد الله بن محمد بن إبراهيم بن عثمان بن خواستي عبيسي متوفى: (235هـ) مصنف ابن ابى شيبه، ناشر: مكتبة الرشد - رياض.
2. ابن تيميه، تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم، متوفى: (728هـ)، الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح، ناشر: دار العاصمة، عربستان سعودی.
3. ابن تيميه تقي الدين، أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم متوفى: (728هـ)، مجموع الفتوى ناشر: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف - المدينة المنوره.
4. ابن تيميه، احمد بن عبدالحليم متوفى: (728)، اقتضاء الصراط المستقيم، ناشر: دار عالم الكتب، بيروت، لبنان، طبع پنجم: 1419هـ - 1999م.
5. ابن تيميه، احمد بن عبدالحليم بن عبدالسلام متوفى: (728)، النبوات، ناشر: أضواء السلف - رياض. طبع اول 1420هـ/2000م.
6. ابن حزم، على بن احمد بن سعيد اندلسى ظاهرى متوفى: (241هـ) الاحكام فى اصول الاحكام، ناشر: دار الحديث - قاهره طبع اول: (1404هـ).
7. ابن حنيل، أبو عبد الله أحمد بن محمد الشيبانى متوفى (241هـ) مسند احمد، ناشر: عالم الكتب - بيروت تاريخ طبع (1419هـ).
8. ابن جرير، ابوجعفر محمد بن يزيد بن كثير الطبرى (متوفى: 310هـ) جامع البيان فى تأويل القرآن، ناشر: مؤسسة الرسالة، تحقيق: أحمد محمد شاكر، طبع اول 1420 هـ - 2000 م.
9. ابن جرير، ابوجعفر محمد بن يزيد بن كثير الطبرى متوفى (310) تاريخ الامم والملوك (متوفى: 310 هـ) ناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، طبع اول: 1407هـ.
10. ابن الجوزى، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد (متوفى: 597هـ) زاد المسير فى علم التفسير، ناشر: دار الكتاب العربي - بيروت، تحقيق: عبدالرزاق المهدي، طبع اول: (1422هـ).
11. ابن الجوزى، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد (متوفى: 597هـ)، صفة الصفوة، ناشر: دار الحديث القاهرة- مصر تحقيق: أحمد بن علي، طبع (1421 هـ/2000م).
12. ابن عاشور، محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر تونسي (المتوفى: 1393هـ) التحرير والتنوير، ناشر: الدار التونسية للنشر - تونس، تاريخ: 1984 هـ.
13. ابن عثيمين، محمد بن صالح بن محمد، (متوفى: 1421هـ) تفسير عثيمين ناشر: دار الثريا للذشر والتوزيع، الرياض طبع اول: (1425 هـ - 2004 م).

14. ابن العربي، احكام القرآن، محمد بن عبد الله أبو بكر بن العربي المعافري الاشبيلي المالكي (متوفى: 543هـ) ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، طبع سوم: 1424 هـ - 2003 م، تحقيق: محمد عبدالقادر عطا.
15. ابن فارس، ابي الحسن احمد بن زكرياء قزويني رازى متوفى (395هـ) معجم مقاييس اللغة ناشر: دار الحيل بيروت - لبنان، تحقيق عبد السلام محمد هارون تاريخ نشر: 1420 هـ - 1999 م.
16. ابن القيم، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين جوزيه (متوفى: 751هـ)، زاد المعاد في هدي خير العباد، ناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت - مكتبة المنار الإسلامية، الكويت.
17. ابن القيم، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين جوزيه، متوفى (751هـ) هداية الحيارى في أجوبة اليهود والنصارى، ناشر: دار ابن زيدون بيروت - لبنان طبع (1410هـ).
18. ابن القيم، محمد بن ابي بكر بن ايوب بن سعد شمس الدين جوزيه متوفى (751هـ) مدارج السالكين بين منازل إياك نعبد وإياك نستعين، ناشر: دار الكتاب العربي - بيروت طبع سوم: 1416 هـ - 1996 م، تحقيق: محمد المعتصم بالله البغدادي.
19. ابن كثير، عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن عمر بصري دمشقي متوفى (774هـ) تفسير القرآن العظيم، ناشر: دار الطيبة للنشر والتوزيع، طبع دوم (1420هـ).
20. ابن المنظور، احمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين انصاري الرويفعي الإفريقي، (متوفى 711 هـ) لسان العرب ناشر: دار صادر، لبنان - بيروت.
21. ابن مهران، ابو هلال حسن بن عبد الله بن سهل بن سعيد بن يحيى العسكري (متوفى 395هـ) الفروق اللغوية ناشر: دار العلم والثقافة للنشر والتوزيع، القاهرة - مصر.
22. ابو العباس، أحمد بن محمد بن علي الفيومي الحموي، (متوفى: نحو 770هـ) المصباح المنير في غريب الشرح الكبير، ناشر: المكتبة العلمية - بيروت.
23. ابوزيد، بكر بن عبدالله، بن محمد بن عبد الله (متوفى: 1429هـ) معجم المناهي اللفظية، ناشر: دار العاصمة للنشر والتوزيع - رياض، طبع سوم: 1417 هـ - 1996 م.
24. ابوجعفر اعراب القرآن، أحمد بن محمد بن إسماعيل النحاس متوفى: (338هـ) اعراب القرآن، ناشر: عالم الكتب تاريخ: 1409 هـ - 1988 م.
25. أبو حيان، محمد بن يوسف بن علي بن يوسف بن حيّان أثير الدين أندلسي (متوفى: 745هـ) البحر المحيط، ناشر: دار الفكر - بيروت، تحقيق: صدقي محمد جميل، سال طبع: (1420هـ).
26. ابو السعود محمد بن محمد العمادي متوفى (982هـ) إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم، ناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت.
27. ابويعلی، احمد بن علي بن المثنى الموصلی، متوفى (307 هـ) مسند ابويعلی، ناشر: دار المأمون للتراث.
28. الأشعري، أبو الحسن علي بن إسماعيل (متوفى: 324هـ) مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين . ناشر: دار فرانز شتايز، شهر فيسبادن (ألمانيا) طبع دوم: 1400 هـ - 1980 م.

29. الاصبحي، مالك بن أنس بن مالك بن عامر مدني (متوفى): (179هـ) مؤطا، ناشر: مؤسسة الرسالة، سال نشر: (1412هـ).
30. اصفهاني، ابوالقاسم حسين بن محمد بن المفضل، متوفى (502) المفردات في غريب القرآن ناشر: دار المعرفة - لبنان.
31. ألباني، سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة وأثرها السيئ في الأمة، أبو عبد الرحمن محمد ناصر الدين، بن الحاج نوح بن نجاتي بن آدم، الأشقودري الألباني (متوفى: 1420هـ) ناشر: دار المعارف، رياض - عربستان سعودى، طبع اول: 1412 هـ / 1992 م.
32. ألباني، محمد ناصر الدين متوفى (1420هـ) (ظلال الجنة في تخريج السنة لابن أبي عاصم، ناشر: المكتب الإسلامي - بيروت طبع سوم: (1413).
33. البخارى، محمد بن اسماعيل، متوفى: (265هـ). صحيح البخارى. ناشر: عالم الكتب - بيروت چاپ پنجم.
34. البغوى، أبو مُحَمَّد حُسَيْن بن مَسْعُود بن محمد بن فراء شافعي متوفى: (510هـ)، معالم التنزيل في تفسير القرآن، ناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، تحقيق: عبدالرزاق المهدي طبع اول: (1420هـ).
35. البقاعي، إبراهيم بن عمر بن حسن الرباط بن علي بن أبي بكر متوفى: (885هـ) نظم الدرر في تناسب الآيات والسور، ناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، طبع اول: 1405 هـ.
36. البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى أبو بكر متوفى: (458هـ) دلائل النبوة، ناشر: دار الكتب العلمية - بيروت طبع اول: 1405 هـ.
37. البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي البيهقي أبو بكر متوفى: (458هـ) سنن الصغرى، ناشر: مكتبة الدار - مدينة المنورة تاريخ نشر: 1410 - 1989م.
38. الحلبي، أبو العباس، شهاب الدين، أحمد بن يوسف بن عبد الدائم متوفى: (756 هـ)، عمدة الحفاظ في تفسير أشرف الألفاظ، ناشر: دار الكتب العلمية، طبع اول: 1417 هـ - 1996 م.
39. الحموي، أحمد بن محمد بن علي الفيومي ثم الحموي متوفى: (نحو 770هـ) مصباح المنير في غريب الشرح الكبير، ناشر: المكتبة العلمية، بيروت - لبنان.
40. الجرجاني، علي بن محمد بن علي، متوفى: (816هـ) التعريفات، مكتبة اعزازيه، مردان - باكستان.
41. الجزائري، جابر بن موسى بن عبد القادر بن جابر أبو بكر، ايسر التفاسير، ناشر: مكتبة العلوم والحكم، مدينة المنوره - عربستان سعودى، طبع پنجم: 1424هـ/2003م.
42. الجوهرى، اسماعيل بن حماد متوفى: (393هـ) الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، تحقيق أحمد عبد الغفور عطار، ناشر: دار العلم للملايين - بيروت طبع: چهارم (1407 هـ - 1987 م).
43. الخلف، سعود بن عبدالعزيز، دراسات في الأديان اليهودية والنصرانية، ناشر: مكتبة أضواء السلف، الرياض، المملكة العربية السعودية.

44. الدارمي، عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بهرام، متوفى: (255) سنن الدارمي، ناشر: دار المغني للنشر والتوزيع، عربستان سعودی، طبع اول: (1412 هـ - 2000 م).
45. الذهبي، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز متوفى: (748 هـ) العرش ناشر: عمادة البحث العلمي بالجامعة الإسلامية - المدينة المنورة، طبع (1424 هـ).
46. الرازي، أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين النيمي فخر الدين، مفاتيح الغيب = التفسير الكبير (متوفى: 606 هـ) ناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، طبع سوم: (1420 هـ).
47. الزحيلي د. وهبة بن مصطفى متوفى (2015 م) تفسير المنير ناشر: دار الفكر المعاصر - بيروت، دمشق، طبع دوم (1418 هـ).
48. الزحيلي، أ.د. وَهْبَةُ الزُّحَيْلِيِّ، متوفى (2015 م) الفقه الاسلامي وادلتها، ناشر: دار الفكر - سورية - دمشق، طبع: چهارم.
49. الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمر الخوارزمي متوفى: (538 هـ) الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، ناشر: دار احياء التراث العربي، بيروت، تحقيق عبدالرزاق المهدي.
50. زيدان عبدالكريم متوفى (1437 هـ) - اصول الدعوة، ناشر: جمعيت اصلاح وانكشاف اجتماعي افغانستان، تاريخ (1433 هـ).
51. السباعي، مصطفى بن حسنى متوفى: (1384 هـ) المرأة بين الفقه والقانون، ناشر: المكتب الاسلامي، بيروت - لبنان.
52. السامرائي، فاضل بن صالح بن مهدي بن خليل البدرى، لمسات بيانية في نصوص من التنزيل، ناشر: دار عمار للنشر والتوزيع، عمان - الأردن، طبع سوم 1423 هـ - 2003 م.
53. السجستاني، ابوداود سليمان بن الأشعث متوفى: (275 هـ) سنن ابوداود، بيروت - لبنان.
54. السعدى، عبد الرحمن بن ناصر بن عبد الله متوفى (1376 هـ) تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، ناشر: مؤسسة الرسالة طبع اول تاريخ: 1420 هـ - 2000 م.
55. السمعاني، تفسير القرآن، أبو المظفر، منصور بن محمد بن عبد الجبار ابن أحمد المروزي التميمي الحنفي ثم الشافعي (متوفى: 489 هـ) تحقيق: ياسر بن إبراهيم وغنيم بن عباس بن غنيم ناشر: دار الوطن، رياض - عربستان سعودی. طبع اول: 1418 هـ - 1997 م.
56. سيد قطب، إبراهيم حسين الشاربي متوفى: (1385 هـ) في ظلال القرآن، ناشر: دار الشروق - بيروت طبع هدفهم (1412 هـ) تحقيق: محمد سيد كيلاني.
57. السيوطي، الأشباه والنظائر، عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين (متوفى: 911 هـ) ناشر: دار الكتب العلمية- بيروت. طبع اول: 1411 هـ - 1990 م.
58. الشعراوى، محمد متولى متوفى: (1318 هـ) تفسير الشعراوى ناشر: مطابع اليوم.
59. الشنقيطي، محمد أمين بن محمد المختار بن عبد القادر الجكني (متوفى: 1393 هـ) أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن ناشر: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت - لبنان، طبع: 1415 هـ - 1995 م.

60. الصلابي، على محمد، الوسطية في القرآن الكريم، مكتبة التابعين، القاهرة - مصر طبع اول (1422 هـ - 2001 م).
61. الصنعاني، أبو بكر بن همام بن نافع الحميري اليماني متوفى: (211هـ) مصنف عبدالرزاق ناشر: مجلس علمي - هند.
62. عزبن عبدالسلام، عبد العزيز بن عبد السلام، دمشق شافعي متوفى: (578 هـ / 660 هـ)، اختصار النكت للموردي، ناشر: دار ابن حزم - بيروت.
63. العسقلاني، أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل متوفى: (852 هـ) الفتح الباري، ناشر: دار المعرفة - بيروت.
64. العتبي، عمر بن سليمان بن عبد الله الأشقر، متوفى: (1433 هـ) العقيدة في الله، ناشر: دار النفائس للنشر والتوزيع - الأردن، طبع 12 سال (1419 هـ).
65. العتبي، عمر بن سليمان بن عبد الله الأشقر، متوفى: (1433 هـ) مقاصد المكلفين فيما يتعبد به لرب العالمين ناشر: مكتبة الفلاح - الكويت طبع اول: (1401 هـ - 1981 م).
66. علي الجمعه محمد بن عبد الوهاب، المدخل إلى دراسة المذاهب الفقهية، ناشر: دار السلام - قاهره، طبع دوم: (1422 هـ - 2001 م).
67. عودة، عبدالعزيز بن عبدالرحمن، الاسلام دين الوسطية - غزه فلسطين.
68. فريد عبدالقادر - الوسطية في الاسلام مفهومها و ضوابطها وتطبيقاتها، ناشر: جامعة الامام محمد بن سعود، تاريخ: 1410 هـ، رياض- سعودي.
69. القاسمي، محمد جمال الدين بن محمد سعيد بن قاسم الحلاق متوفى: (1332 هـ) محاسن التاويل ناشر: دار الكتب العلميه - بيروت تحقيق: محمد باسل عيون السود طبع اول (1418 هـ).
70. قرضاوى، يوسف، كلمات في الوسطية الاسلامية ومعالمها، ناشر: دار الشروق، قاهره - مصر.
71. قرضاوى، يوسف، الصحة الاسلامية بين الجمود والتطرف، ناشر: دار الشروق، قاهره - مصر، طبع (1421 هـ - 2001 م).
72. قرضاوى، يوسف، العقل والعلم في القرآن الكريم، ناشر: المكتبة الوهبة، قاهره - مصر.
73. القرطبي، ابو عبدالله محمد بن احمد شمن الدين متوفى: (671 هـ)، الجامع لاحكام القرآن ناشر: دار عالم الكتب، رياض، تاريخ طبع: 1423 هـ).
74. القرويني، أبو عبد الله محمد بن يزيد متوفى (275 هـ) سنن ابن ماجه، ناشر: دار الفكر بيروت - لبنان، تحقيق: محمد فؤاد عبدالباقي.
75. القطان، مناع بن خليل (متوفى: (1420 هـ) مباحث في علوم القرآن، ناشر: مكتبة المعارف للنشر طبع سوم: 1421 هـ - 2000 م.
76. القطان، مناع بن خليل (متوفى: 1420 هـ) تاريخ التشريع الاسلامي، ناشر: مكتبة وهبة طبع: 1421 هـ - 2000 م.
77. القنوجي، صديق بن حسن خان متوفى (1307 هـ) ابجدالعلوم، ناشر: دار ابن حزم طبع الاول: 1423 هـ - 2002 م.

78. الماوردی، أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب بصري بغدادی، (متوفى: 450هـ) النكت والعيون، ناشر: دار الكتب العلمية - بيروت / لبنان، تحقيق: سيد ابن عبد المقصود بن عبد الرحيم.
79. المراغی، احمد مصطفى، متوفى: 1371هـ) تفسير المراغی ناشر: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده - مصر.
- 1.80- المكي، محمد مكي ناصري، (متوفى: 1414هـ) التيسير في أحاديث التفسير، ناشر: دار الغرب الإسلامي بيروت - لبنان.
81. الموحى، عبدالرزاق رحيم صلال، العبادات في الاديان السماويه، ناشر: الاوائل للنشر والتوزيع والخدمات الطباعية - دمشق.
82. المودودي، أبو الأعلى بن أحمد حسن (متوفى: 1399هـ) المصطلحات الأربعة في القرآن، تخريج: محمدناصر الدين الالباني.
83. النابلسی محمد راتب، موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة، www.nabulsi.com تاريخ مراجعه: 1397 / 7 / 16.
84. الندوى، علي أبو الحسن بن عبد الحي بن فخر الدين متوفى (1420هـ) ماذا خسّر العالم بانحطاط المسلمين ناشر: مكتبة الايمان، المنصوره.
85. النسائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، (متوفى: 303هـ) سنن الكبرى ناشر: مؤسسة الرسالة - بيروت طبع اول: 1421 هـ - 2001 م.
86. النووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف (متوفى: 676هـ) المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج ناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت طبع دوم: 1392هـ.
87. النيسابوري، مسلم بن حجاج، متوفى: (261هـ) صحيح مسلم ناشر: مكتبة البشري كراچی - باكستان.
88. الوسيط، مجموعه علماء تحت اشرف مجمع البحوث الاسلاميه ازهر، ناشر: الهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية.
89. جمال بن احمد بن بشير، الآثار الواردة عن أئمة السنة في ابواب الاعتقاد، ناشر: دار الوطن - رياض.
90. اللويحق، عبدالرحمن بن معلا، مشكلة الغلوفى الدين في العصر الحاضر أسبابه وعلاجه، ناشر: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت - لبنان. تاريخ طبع: (1999م - 1420هـ).

بخاطر دسترسى به متن كامل اين تحقيق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته

و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af